

αὐτὸ νὰ ἐξαρθεῖ καὶ ὡς συγκομιδὴ ἐκλεκτικῆ χωρίων σημαντικῶν ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ ὡς ἀνάλυση θεμάτων σχετικῶν μὲ τὴ σύλληψη τῆς Ἱστορίας ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, καὶ ἀκόμη ὡς κριτικὴ ἀντίκρουση τοῦ ἀντιπλατωνισμοῦ τοῦ Karl Popper. Ἐξ ἄλλου, ἐκδηλες εἶναι ἡ φιλολογικὴ εὐθυκρισία τοῦ συγγραφέα καὶ ἡ γνήσια φιλοσοφικὴ παιδεία του, ὅπως καὶ ἡ εὐρύτατη γνωριμία του μὲ τὸ σύνολο τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος. Προπάντων ὅμως ἀξίζει νὰ χαιρετισθεῖ τὸ ὑψηλὸ πλατωνικὸ φρόνημα ποὺ ὑπάρχει στὸ βιβλίον διάχυτο, καὶ ἰδιαίτερα τὸ σοβαρὸ μήνυμά του πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας, ὅτι φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ὑπάρχει ἤδη στὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνος.

Ἀθῆναι

Κ. Ι. Δεσποτόπουλος

H. J. Blumenthal - R. A. Markus (Eds), *Neoplatonism and Early Christian Thought. Essays in honour of A. H. Armstrong*, London, Variorum Reprints 1981, x + 256 σελ.

D. J. O'Meara (Ed.), *Neoplatonism and Christian Thought*, Albany, N.Y., State University of New York Press (International Society for Neoplatonic Studies, «Studies in Neoplatonism: Ancient and Modern» III) 1982, xviii + 297 σελ. (Papers delivered at the Conference on «Neoplatonism and Christian Thought», held Oct. 1978 at Catholic University of America, Washington, D.C.).

Ἡ ἐκδοση καὶ ἡ θεματολογία τῶν δύο τόμων ποὺ παρουσιάζονται στὰ ἐπόμενα ἀνταποκρίνονται στὸ αὐξημένο σήμερα ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιστήμης γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὸ πνευματικὸ φαινόμενο τῆς συνάντησης τοῦ ἀνδρούμενου χριστιανικοῦ πνεύματος μὲ τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη, ὅπως κυρίως ἐκφράζεται μὲ τὸ τελευταῖο μεγάλο ρεῦμα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ τὴ μεγάλη δεξαμενὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία πηγάζει, τὸν «Πλατωνισμό».

Κοινὴ διαπίστωση τῶν ἐκδοτῶν τῶν δύο τόμων στὶς περιεκτικὲς Εἰσαγωγές τους εἶναι ὅτι ὁ Πλατωνισμὸς τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ἀντιπροσωπεύει ἔννοια εὐρύτατη, πολύμορφη καὶ ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὸν ἐκλεκτικὸ χαρακτήρα (κυρίως ἀριστοτελείζοντα καὶ στωϊκίζοντα) τῆς φιλοσοφίας τῶν κυριώτερων ἐκπροσώπων του, δηλ. τοῦ Πλωτίνου καὶ τῶν διαδόχων του. Μὲ αὐτὴ τὴν χαλαρὴ καὶ πολυσύνθετη μορφή του εἶναι ποὺ ὁ «Πλατωνισμὸς» τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ἄσκησε τὴν γοητεία καὶ τὴν πρακτικὴ του ἐπίδραση στὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἔργο τῶν χριστιανῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλη τὴ μεταγενέστερη πνευματικὴ ἱστορία τῆς Εὐρώπης, τὴ μεσαιωνικὴ, τῆς Ἀναγέννησης, καὶ τὴ νεώτερη ἀκόμη¹.

1. Μεταφέρω σὲ πιστὴ ἀπόδοση τὴν πρώτη φράση τοῦ συνεκδότη τοῦ τόμου Armstrong Καθηγ. R. A. Markus στὸ ἀρθρο-συμβολή του στὸν τιμητικὸ τόμο (σελ. 204): «Ἡ μόνιμη γόνιμη ἐπίδραση τῆς πλατωνικῆς σκέψης στὴ δημιουργικὴ σκέψη τῶν Χριστιανῶν συγγραφέων ἀπὸ τὸν 2ο αἰ. ὡς τὸν 12ο προσφέρει ἓνα ἀπὸ τὰ μεγάλα θέματα

Κοινὸ χαρακτηριστικὸ ἀκόμη τῶν δύο τόμων εἶναι ἡ συγκομιδὴ στὶς σελίδες τους τῆς ἐρευνητικῆς προσφορᾶς τῶν πιὸ ἐγκυρων σήμερα ἱστορικῶν τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας γύρω ἀπὸ τὸ κεντρικὸ θέμα τῆς πλατωνικῆς παράδοσης, τόσο στὴν ἐσωτερικὴ της ἐξέλιξη ὡς τὸ τέλος τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ κόσμου ὅσο καὶ στὴν ποικιλόμορφη ἐπίδρασή της στοὺς χριστιανοὺς συγγραφεῖς τοῦ 2ου-6ου αἰ. κυρίως καὶ ἀργότερα.

Ὁ τόμος *Neoplatonism and Early Christian Thought* εἶναι ἀφιερωμένος στὸν κορυφαῖο ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ χώρου καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Dalhousie A. Hilary Armstrong, τοῦ ὁποῖου εἶναι πασίγνωστες οἱ σπουδαῖες ἐργασίες καὶ ἡ προσφορὰ του ἐπικεφαλῆς συλλογικῶν ἔργων, μὲ κορυφαῖο τὸ *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy* (1967), 715 σελ. (ὁ ἴδιος γράφει ἐδῶ τὸ κεφάλαιο Plotinus, σελ. 195-268).

Ὁ τιμητικὸς τόμος Armstrong, τὸν ὁποῖο πλούτισαν καὶ μὲ προσωπικὴ συμβολὴ οἱ γνωστοὶ ἀπὸ πολλὰ καὶ ἐγκυρες μελέτες τους τὰ τελευταῖα χρόνια ἐκδότες του, ὁ Ἑλληνιστὴς H. J. Blumenthal, Liverpool² καὶ ὁ ἱστορικὸς R. A. Markus, Nottingham³, δὲν περιέλαβε δυστυχῶς καὶ Ἐργογραφία τοῦ τιμώμενου — ἴσως ἐπειδὴ τὸ ἔργο του εἶναι τόσο γνωστὸ σὲ παγκόσμια κλίμακα. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτῆς τῆς παρουσίας εἶναι ὥστόσο χρήσιμο νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ οἱ χαρακτηριστικοὶ τίτλοι τῶν πιὸ γνωστῶν ἐργασιῶν του, στοὺς ὁποῖους κυριαρχεῖ ἡ μορφή καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Πλωτίνου, μὲ ἔμφαση στὴ σχέση της μὲ τὸν Χριστιανισμό.

Στὸν τόμο *Plotinian and Christian Studies*, London, Variorum Reprints 1979, 384 σελ. ἔχουν συγκεντρωθεῖ πολλὰ παλαιότερα δημοσιεύματα (ἀπὸ τὸ 1936) καθὼς καὶ νεώτερα ὡς τὸ 1978, συνολικὰ 24 ἄρθρα: Plotinus and India (1936) — «Emanation» in Plotinus (1937) — Spiritual or Intelligible Matter in Plotinus and St. Augustine (1964) — Plotinus' Doctrine of the Infinite and Christian Thought (1954/5) — Was Plotinus a Magician? (1955) — Salvation, Plotinian and Christian (1957) — The Background of the Doctrine «That the Intelligibles are not Outside the Intellect» (1960) — Platonic Eros and Christian Agape (1961) — The Theory of the Non-Existence of Matter in Plotinus and the Cappadocians (1962) — Platonic Love: a Reply to Prof. Verdenius (1964) — Reason and Faith in the First Millenium A.D. (1966) — St. Augustine and Christian Platonism (1966) — Faith and Reason: Ancient and Modern (1968) — Tradition, Reason and Experience in the Thought of Plotinus (1970) — Eternity, Life and Movement in Plotinus' Accounts of Nous (1969) — Elements in the Thought of Plotinus at Variance with Classical

τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης. Τὸ ἔργο πολλῶν ἐρευνητῶν, καὶ καθόλου λιγώτερο τὸ ἔργο τοῦ A. H. A. — εἰδικώτερα γιὰ τὴν πρώιμη χριστιανικὴ σκέψη — φώτισε τὶς δημιουργικὰς σχέσεις μεταξὺ βιβλικῶν ἐννοιῶν καὶ ἐννοιῶν ποὺ ἔχουν τὴ ρίζα τους στὴν πλατωνικὴ παράδοση, καθὼς καὶ τὴν συμβολὴ τους στὴ διαμόρφωση μερικῶν ἀπὸ τὶς πιὸ ζωτικὰς ιδέες τῆς εὐρωπαϊκῆς θρησκευτικῆς σκέψης».

2. Συγγραφέας τοῦ γνωστοῦ ἔργου *Plotinus' Psychology*, The Hague 1971, 156 σελ. καὶ πολλῶν ἄρθρων τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν εὐρεία περιοχὴ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν.

3. Συνεκδότης τοῦ τιμώμενου στὸν τόμο *Christian Faith and Greek Philosophy* (1960).

Intellectualism (1973) — Man in the Cosmos. A Study of Some Differences between Pagan Neoplatonism and Christianity (1973) — The Search for Understanding: Philosophy and Theology in 1973 — Beauty and the Discovery of Divinity in the Thought of Plotinus (1975) — The Escape of the One. An Investigation of some Possibilities of Apophatic Theology imperfectly realised in the West (1975) — The Apprehension of Divinity in the Self and Person in Plotinus (1976) — Negative Theology (1977) — Gnosis and Greek Philosophy (1978).

Τὰ αὐτοτελῆ ἔργα τοῦ A. Hilary Armstrong εἶναι:

The Architecture of the Intelligible Universe in the Philosophy of Plotinus: An Analytical and Historical Study, 1940 (1967²).

An Introduction to Ancient Philosophy, 1947 (1968⁴).

Plotinus. A Volume of Selections, 1953.

Christian Faith and Greek Philosophy, 1960 (1964²) σὲ συνεργασία μὲ τὸν R. A. Markus (ἡ δική του συμβολὴ καλύπτει τὰ κεφάλαια God and the World; Creation — God's Transcendence and Infinity — The World and the Ideas — The Material Universe — The Nature and Destiny of Man; Soul and Body).

Nominalism and Realism, I, 1978.

Σημειώνω ἀκόμη τὰ ἄρθρα: Some Comments on the Development of the Theology of Images (1966) — Pagan and Christian Traditionalism in the first three centuries A.D. (1975) — The Self-Definition of Christianity in Relation to Later Platonism (1979) — Buddhi in the Bhagavad-Gita and Psyche in Plotinus (σὲ συνεργασία μὲ τὸν R. Ravindra) — Negative Theology. Myth and Incarnation (1982, στὸν τόμο ποὺ παρουσιάζεται παρακάτω).

Οἱ 19 συμβολές στὸν τιμητικὸ τόμο Armstrong καλύπτουν τέσσερις ἐνότητες. Οἱ γνωστότεροι συνάδελφοι καὶ μαθητὲς τοῦ τιμώμενου προωθοῦν τὴν ἔρευνα στὴν περιοχὴ τῆς θεματικῆς τοῦ τόμου μὲ πρωτότυπες μελέτες. Περιοριζόμαστε ἀναγκαστικὰ σὲ ἀπλὴ μνεία τῶν τίτλων τῶν μελετῶν αὐτῶν, καθὼς ὅποια ἀνάλυσή τους, ἔστω καὶ σὲ ἐνότητες, συνδυασμένη μὲ συναφεῖς παρατηρήσεις καὶ συμπεράσματα, ἀπαιτεῖ πολυσέλιδο δημοσίευμα.

Στὴν ἐνότητα «Platonism and Christianity before Plotinus»:

R. J. O'Connell (Fordham University), Eros and Philia in Plato's Moral Cosmos.

P. G. Walsh (Univ. of Glasgow), Apuleius and Plutarch.

H. Dörrie (Universität Münster)⁴, «Formula Analogiae»: An Exploration of a Theme in Hellenistic and Imperial Platonism.

J. Whittaker (Univ. of Newfoundland), Plutarch, Platonism and Christianity.

J. M. Rist (Univ. of Aberdeen), The Importance of Stoic Logic in the *Contra Celsum*.

4. Τοῦ κορυφαίου Γερμανοῦ ἐρευνητῆ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ τῆς χριστιανικῆς γραμματείας αὐτὸ εἶναι ἴσως τὸ κύκνειο δημοσίευμα. Πέθανε στίς 16.3.1983, ἀφοῦ πρόλαβε νὰ δεχθεῖ τὸν σημαντικὸ κι ἐκεῖνος Τιμητικὸ τόμο *Platonismus und Christentum*, ἐπιμ. H.-D. Blume - F. Mann, Münster 1983, 328 σελ.

C. J. de Vogel (Univ. of Utrecht), *The Soma-Sema Formula: Its Function in Plato and Plotinus compared to Christian Writers.*

Στὴν ἐνότητα «Plotinus and his contemporaries»:

A. Smith (Dublin), *Potentiality and the Problem of Plurality in the Intelligible World.*

D. O'Brien (Paris), *Plotinus and the Gnostics on the Generation of Matter.*

P. Hadot (Paris), *Ouranos, Kronos and Zeus in Plotinus' Treatise against the Gnostics.*

J. Igal (Bilbao), *The Gnostics and «The Ancient Philosophy» in Plotinus.*

Στὴν ἐνότητα «St. Augustine and his Neoplatonic Background»:

Mary T. Clark (Manhattanville College), *The Neoplatonism of Marius Victorinus the Christian.*

R. Russel (Villanova University), *The Role of Neoplatonism in St. Augustine's De civitate dei.*

G. J. P. O'Daly (Univ. of Lancaster), *Augustine on the Measurement of time: Some Comparisons with Aristotelian and Stoic Texts.*

R. D. Crouse (Dalhousie University), «In multa defluximus» (*Confessions* X, 29-43) and St. Augustine's Theory of Personality.

Τέλος στὴν ἐνότητα «Later Neoplatonism and the Christian Tradition» τὰ ἐξῆς σημαντικὰ κείμενα:

E. L. Fortin (Boston), *Hellenism and Christianity in Basil the Great's Address Ad adolescentes.*

R. A. Markus, *The Eclipse of a Neoplatonic Theme: Augustine and Gregory the Great on Visions and Prophecies.*

H. J. Blumenthal, *Plotinus in Later Platonism.*

R. T. Wallis (Univ. of Oklahoma), *Divine Omniscience in Plotinus, Proclus and Aquinas.*

W. Beierwaltes (τώρα στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μονάχου), *Image and Counterimage: Reflections on Neoplatonic Thought with Respect to its Place today.*

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ κείμενο (σελ. 236-248) — μὲ τίς ἐκτιμήσεις ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἐγκυρότερους σημερινούς μελετητὲς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ γιὰ τὴ θέση τῶν βασικῶν ἀρχῶν του (ὄντολογία, θεμελίωση τῆς γνώσης, ἱστορικὴ συνείδηση, αἰσθητικὴ κλπ.) στὸ σύγχρονο κόσμος — συνδέει τὸν τιμητικὸ τόμο Armstrong μὲ τὸν τόμο *Neoplatonism and Christian Thought*, καθὼς ἀποτελεῖ Ἀνακοίνωση στὸ ὁμώνυμο Συνέδριο τῆς Washington (1978), παραχωρημένη ἀπὸ τοὺς Ὀργανωτὲς του γιὰ τὴν παρούσα ἐκδοση.

Πρὶν περάσουμε στὴν παρουσίαση ἐκείνου, ἃς σημειώσουμε γιὰ τὸν πρῶτο τὰ ἐξῆς ἐλάχιστα μόνο. Οἱ ἐκδότες του τὸν ἔχουν ἐφοδιάσει μὲ χρησιμότατο Πίνακα ὀνομάτων, ἀρχαίων καὶ νέων, καθὼς καὶ ἐννοιῶν (σελ. 251-256), ὅχι ὁμως καὶ μὲ γενικὴ βιβλιογραφία. Θησαυρὸ βιβλιογραφικὸ ἀποτελοῦν ὡστόσο οἱ Σημειώσεις στὰ ἐπὶ μέρους ἄρθρα, ποὺ τυπώνονται στὸ τέλος κάθε συμβολῆς (ἢ πρακτικὴ αὐτὴ γενικεύεται δυστυχῶς, γιὰ νὰ συγκρατηθεῖ, ὅπως φαίνεται, τὸ αὐξημένο κόστος τῶν σημερινῶν ἐκδόσεων). Πολὺ πιὸ δυσάρεστο εἶναι ὅτι στὸν τόμο αὐτὸν ὅλοι οἱ ἐλληνικοὶ ὄροι, καὶ φράσεις ὁλόκληρες, τυπώνονται σὲ λατινικὴ μεταγραφή (ἀπὸ τὴν ἴδια προ-

φανώς σκοπιμότητα). Για τὸ μέλλον τῶν ἐλληνικῶν σπουδῶν τουλάχιστον — καὶ ὄχι μόνο γι' αὐτὸ — πρέπει ἀσφαλῶς νὰ εὐχηθοῦμε νὰ μὴ γενικευθεῖ ἡ λύση αὐτὴ στὶς ἐκδόσεις μὲ πλούσια παρουσία ἐλληνικῶν κειμένων.

Ὁ τόμος *Neoplatonism and Christian Thought* περιέχει τὶς Ἀνακοινώσεις (19 συνολικά) τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου, ποὺ μὲ τὸ γενικὸ αὐτὸ θέμα ὁργάνωσε στὴν Washington τὸ 1978 ἡ «International Society for Neoplatonic Studies» (ἔδρα Old Dominion University, Norfolk, Virginia — ἐκτελεστικὸς Διευθυντὴς ὁ Καθηγητὴς R. Baine Harris). Ἡ Ἑταιρεία ἐκδίδει τὴ σειρά «Studies in Neoplatonism: Ancient and Modern»⁵ καὶ ἔχει προγραμματίσει γιὰ τὰ ἐπόμενα Συνέδριά της τὰ γενικὰ θέματα «Neoplatonism and Buddhism», «Neoplatonism and Renaissance Thought», «Neoplatonism and Byzantine Thought», «Neoplatonism and Early Christian Thought».

Ὁ Ἐπιμελητὴς τοῦ τόμου Dominic J. O'Meara, Washington ἔχει προτάξει μιὰ μεθοδικὴ Εἰσαγωγὴ (σελ. IX-XVIII), στὴν ὁποία ἡ συναγωγὴ ὁρισμένων μεθοδολογικῶν συμπερασμάτων γιὰ τὴν ἐρευνητικὴ προσέγγιση τῆς θεματικῆς τοῦ Συνεδρίου εἶναι ἰδιαίτερα χρήσιμη. Καὶ αὐτὸς ὁ τόμος περιέχει Πίνακα ὀνομάτων καὶ θεμάτων (ἐπιμέλεια τῆς Mary Ann Ellery) ὄχι ὅμως καὶ ὄρων. Οἱ Σημειώσεις τῶν Ἀνακοινώσεων, ἐκτενέστατες συνήθως, ἔχουν τυπωθεῖ ὅλες μαζί στὸ τέλος τοῦ τόμου (σελ. 233-292), πράγμα ποὺ δυσκολεύει ἀκόμη περισσότερο τὴ μελέτη. Ἑλληνικοὶ ὄροι καὶ χωρία τυπώνονται ἐδῶ εὐτυχῶς μὲ ἐλληνικοὺς χαρακτῆρες.

Ἡ δημοσίευση τῶν Ἀνακοινώσεων ἀκολουθεῖ τὸ Πρόγραμμα τοῦ Συνεδρίου, στὸ ὁποῖο ὑπῆρχαν πέντε ἐνότητες ἐποχῶν-σκέψης: Πατερικὴ - Ὑστερὴ Ἑλληνικὴ καὶ Βυζαντινὴ - Μεσαιωνικὴ Λατινικὴ - Ἀναγέννηση - Νεώτερη. Στὴν Εἰσαγωγὴ του ὁ D. O'Meara ἀνασυνθέτει θεματολογικὰ τὸ πλούσιο ὕλικό, προβάλλοντας τὸν κοινὸ προβληματισμὸ καὶ τὰ γενικὰ πορίσματα τῆς σύγχρονης ἐρευνας, ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν πιὸ εἰδικῶν ἐκπροσώπων της στὸν χῶρο αὐτό.

Ἀφετηρία ἐδῶ εἶναι ἡ σχέση Νεοπλατωνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ μὲ τὶς προϋποθέσεις καὶ τοὺς περιορισμούς, ποὺ ἐπισημάνσαμε ἤδη στὴν ἀρχὴ τῆς παρουσίας αὐτῆς. Καὶ ἀσφαλῶς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παλαιότερων χριστιανῶν συγγραφέων γιὰ τὸν «Πλατωνισμὸ» δὲν ὀφείλεται μόνο στὸ ὅτι ἀποτελοῦσε τὸ κυρίαρχο φιλοσοφικὸ κίνημα τῆς Ὑστερῆς Ἀρχαιότητος, ἀλλὰ καὶ στὸ ὅτι φαινόταν νὰ ἔχει τὰ πιὸ πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα μὲ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν προχωρημένο Μεσαίωνα, ὅταν ὁ Ἀριστοτελισμὸς ἐκτοπίζει τὸν Πλατωνισμὸ στὴν προτίμηση τῶν χριστιανῶν συγγραφέων· πρόκειται κι ἐδῶ γιὰ ἓνα Ἀριστοτελισμὸ βαθιὰ ἐπηρεασμένο ἀπὸ νεοπλατωνικὲς θέσεις.

Ἀπὸ τὶς διαπιστώσεις αὐτὲς ξεκινοῦν τὰ ἐρευνητικὰ προβλήματα, ὅπως θὰ συνέβαινε καὶ μὲ τὴ σχέση κάθε ἄλλης φιλοσοφίας μὲ τὴ θεολογία μιᾶς

5. Οἱ προηγούμενοι τόμοι: I. *The Significance of Neoplatonism* (1976, 370 σελ.: 20 μελέτες), II. *Neoplatonism and Indian Thought* (1982, 353 σελ.: 20 μελέτες), IV. *The Structure of Being. A Neoplatonic Approach* (1982, 187 σελ.: 14 μελέτες). Ἐπιμελητὴς καὶ τῶν τριῶν τόμων ὁ R. Baine Harris. Κεντρικὴ διάθεση γιὰ τὴν Εὐρώπη: Academic and University Publishing Group, 1 Gower Street, London.

ἐποχῆς ἢ ἐνὸς τόπου. Ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τοῦ ἱστορικοῦ ἢ παρουσία νεοπλατωνικῶν ἰδεῶν στὴ χριστιανικὴ σκέψη εἶναι ἀναμφισβήτητη· πῶς ὁμως θὰ φθάσουμε στὸν ἐντοπισμὸ καὶ στὸν ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ αὐτῆς τῆς παρουσίας; Σὲ ποιά ἔκταση μελέτησαν καὶ χρησιμοποίησαν συγκεκριμένα νεοπλατωνικά κείμενα συγκεκριμένοι χριστιανοὶ συγγραφεῖς; Σὲ ποιά ἔκταση ἐπηρέασαν νεοπλατωνικὲς ἐννοιες τὴν ἐπεξεργασία τῆς ἀλήθειας τῆς πίστεως τους; Καὶ ἦταν ἡ ἐπίδραση αὐτὴ οὐσιαστικὴ ἢ ἐπιφανειακὴ στὴ διαμόρφωση τῆς θεολογικῆς διδασκαλίας; Ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τοῦ θεολόγου μποροῦν νὰ κριθοῦν οἱ ἐπιδράσεις αὐτὲς ἀποδεκτὲς ἢ ἀλλοίωσαν τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα; Καὶ γενικότερα μήπως ἀποτέλεσαν οἱ σχέσεις ἐκεῖνες μετασχηματισμὸ ἢ καὶ ἀνατροπὴ φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν μὲ τὴ θεολογικὴ τους οἰκείωση, ὅπως καὶ τὸ ἀντίθετο, ἔτσι ὥστε καὶ ἀπὸ τὶς δύο σκοπιεῖς νὰ χρειάζεται ἐπανεκτίμηση τοῦ ἂν καὶ πόσο οἱ ἐπιδράσεις ἦσαν ἐπιπόλαιες ἢ ἀποφασιστικὲς καὶ ἀρνητικὲς; Τέλος, καθὼς καὶ οἱ δύο πλευρὲς εἶχαν τὶς ἀξιώσεις τους στὴν ὑπεράσπιση τῆς ἀλήθειάς τους, ποιὲς καὶ σὲ ποιά ἔκταση στάθηκαν οἱ μορφὲς ἑναρμονισμοῦ τους;

Νεώτερες ἐπὶ μέρους προσεγγίσεις σ' αὐτὰ καὶ σὲ ἀνάλογα ἐρωτήματα αὗξησαν τὶς γνώσεις μας τόσο γιὰ τὰ κείμενα καὶ τὶς συνθήκες διαμόρφωσής τους ὅσον ἀφορᾷ τὴ χριστιανικὴ σκέψη καὶ τοὺς ἐκπροσώπους της ὅσο καὶ γιὰ τὴ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία στὴν ποικιλία καὶ τῶν δικῶν της ἐκπροσώπων καὶ τῶν κλάδων της. Ἀμεση καὶ προφανὴς ὠφέλεια: ἀπλοποιημένες ἀπαντήσεις καὶ γενικεύσεις στὸ χῶρο αὐτὸ δὲν μποροῦν νὰ εἶναι πιά ἀποδεκτὲς⁶. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ πρωτοβουλία τῆς «International Society for Neoplatonic Studies» νὰ συγκεντρώσει σὲ μιὰ διεθνὴ συνάντηση τοὺς ἐγκυρότερους σήμερα εἰδικοὺς γύρω ἀπὸ τὰ θέματα αὐτά, καὶ μάλιστα μὲ ἀντιπροσώπευση πολλῶν καὶ διαφορετικῶν κλάδων, καὶ νὰ ἐκδώσει σ' ἓνα τόμο τὶς συμβολές τους, προσφέρει μιὰ πολύτιμη συνθετικὴ εἰκόνα τῆς πορείας τῶν σημερινῶν σπουδῶν καὶ τῶν ἐπιτευγμάτων τους στὸ εὐρὸν πεδίο τῆς θεματικῆς ποὺ ἐκθέσαμε⁷. Ἀπόλυτη πληρότητα θεμάτων καὶ ὀριστικὰ συμπεράσματα δὲν

6. Γιὰ τὸν D. O'Meara παράδειγμα ἀνεπαρκέστατης πιά συνθετικῆς ἐκθεσης εἶναι τὸ ἔργο τοῦ C. Elsee, *Neoplatonism in Relation to Christianity*, Cambridge 1908. Ὅσο γιὰ τὴ διατριβὴ τοῦ Albert Camus στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἀλγερίου (1936) *Métaphysique chrétienne et Néoplatonisme* (ἐκδοσὴ ἀπὸ τὰ κατάλοιπα Paris 1965, γερμανικὴ μετάφραση *Christliche Metaphysik und Neoplatonismus*, Hamburg, Rowohlt's Deutsche Enzyklopädie No 385, 1978) αὐτὴ ἔχει σήμερα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πνευματικὴ πορεία τοῦ Camus· ἀξιοσημεῖωτο ὥστόσο εἶναι ὅτι τὸ θέμα συγκίνησε στὴ νεότητά του τὸν μεγάλο δημιουργὸ (βλ. καὶ τὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ M. Laube στὴ γερμανικὴ ἐκδοσὴ, καθὼς καὶ τὴ μελέτη τοῦ Th. Simons, *Albert Camus' Stellung zum christlichen Glauben*, Kronberg/Ts 1978, 160 σελ.). — Χρήσιμη ἀντίθετα εἶναι ἡ ἐπισκόπηση τῆς σχέσης Νεοπλατωνισμοῦ καὶ Πατερικῆς σκέψης στὸ ἔργο τοῦ E. P. Meijering, *God Being History*, Amsterdam 1975, καὶ πολύτιμο τὸ ἄρθρο τοῦ H. Dörrie, *Die andere Theologie*, «Theologie und Philosophie» 56 (1981), 1-46.

7. Εἶναι λυπηρὸ ὅτι στὸν Τόμο αὐτὸν δὲν μπόρεσαν τελικὰ νὰ περιληφθοῦν καὶ οἱ συζητήσεις, ποὺ ἀκολουθοῦσαν κάθε Ἀνακοίνωση. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις οἱ Σύνεδροι παρακολούθησαν μιὰ συναρπαστικὴ ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μεταξὺ τῶν κατεξοχὴν εἰδικῶν στὸ θέμα τῆς Ἀνακοίνωσης, ποὺ πλούτιζε τὶς θέσεις καὶ φώτιζε τὰ συμπεράσματα. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι στὸ Συνέδριο ἔλαβαν μέρος καὶ σπουδαῖοι εἰδικοὶ χωρὶς Ἀνακοίνωση, ὅπως οἱ O. P. Kristeller, L. G. Westerink, John Anton, G. McLean, J. Dougherty, καθὼς καὶ νέοι Ἀμερικανοὶ ἐπιστήμονες. Εἶναι ὁμως βέβαιο ὅτι πολλὰ στοιχεῖα τῶν συζητήσεων αὐτῶν τὰ ἔλαβαν οἱ Εἰσηγητὲς ὑπόψη στὴν τελικὴ μορφή τῶν κειμένων τους, αὐτὴ ποὺ δημοσιεύεται στὸν τόμο.

πρέπει φυσικά να περιμένει κι ἐδῶ κανείς. Βασική ἀξία ἔχει ἡ προώθηση τῆς ἔρευνας, πού εἶναι ἀσφαλῶς σήμερα οὐσιαστική. Στό τέλος τῆς παρουσίας αὐτῆς σημειώνουμε ἄλλωστε κι ἄλλες ἀκόμη συλλογικές ἐκδόσεις γιά τόν εὐρύτερο χῶρο τῆς συνάντησης τῆς χριστιανικῆς σκέψης μέ τήν ἑλληνική φιλοσοφική παράδοση.

Ἡ πρώτη ομάδα τῶν Ἀνακοινώσεων εἶχε θέμα της τῇ γνώση καί τῇ χρήσῃ συγκεκριμένων νεοπλατωνικῶν κειμένων ἀπό τοὺς μεγάλους χριστιανοὺς συγγραφεῖς τοῦ 4ου αἰ. καί ἐξῆς (Jean Perin, «The Platonic and Christian Ulysses», μιὰ γενική θεώρηση τῆς ἀποδοχῆς Μέσο- καί Νεοπλατωνικῶν ἰδεῶν ἀπό τοὺς πρώτους χριστιανοὺς συγγραφεῖς στήν παραδειγματική περίπτωση τῆς ἀλληγορικῆς-μεταφυσικῆς ἐρμηνείας τοῦ πλατωνικοῦ «Ὀδυσσεύς» — Mary T. Clark, «A Neoplatonic Commentary on Christian Trinity: Marius Victorinus»· ἐδῶ διαπιστώνεται εἰδικώτερα νεοπλατωνική ἐπίδραση μέσω τοῦ Πορφύριου — John J. O'Meara, «The Neoplatonism of Saint Augustine», ὅπου ἐπισημαίνεται ἡ ἠθική καί συναισθηματική βαρύτητα, πού ἀπέδωσε ὁ Αὐγουστίνος στή διδασκαλία τοῦ Πλωτίνου γιά τῇ στροφή τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ Θεὸ (conversio), τὸ ἐνδιαφέρον του γιά τὴν ἀναζήτηση μιᾶς παγκόσμιας πορείας γιά τὴ λύτρωση τῆς ψυχῆς στὸν Πορφύριο, καθὼς καί ἡ πολὺ λίγο γνωστὴ χρήσῃ τῶν περὶ ἀποφατικῆς Θεολογίας τοῦ Πλωτίνου ἀπὸ τὸν Αὐγουστίνου).

Ἀνακοινώσεις ἔγιναν καί γιά τὸν Ὠριγένη (John Dillon, «Origen's Doctrine of the Trinity and some later Neoplatonic Theories», ὅπου διαπιστώνεται συγγένεια σκέψης μέ ἀρχές τοῦ Πρόκλου στήν πολὺ μεταγενέστερη *Θεολογικὴ Στοιχείωσή* του⁸) καί τὸν Ψευδο-Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη (Henri-Dominique Schaffrey, «New Objective Links between the Pseudo-Dionysius and Proclus», μιὰ νέα προσφορὰ τοῦ πιὸ εἰδικοῦ στοῦ θέμα αὐτό, μέ τὴν ὁποία προσδιορίζονται σχέσεις ὁρολογίας, λογικῆς συγκρότησης καί εἰδικώτερα τοῦ ἐνδιάμεσου ρόλου τοῦ Ἰωάννου Σκυθοπολίτου, κ.ἄ.).

Σὲ χρονικὴ προέκταση τῆς ἴδιας θεματικῆς Ἀνακοινώσεις κάλυψαν τὸ ἔργο καί τὴ σκέψη τῶν John Scottus Eriugena (G.-H. Allard, «The Primacy of Existence in the Thought of Eriugena»), Thomas Aquinas (Cornelio Fabro, «The Overcoming of the Neoplatonic Triad of Being, Life and Intellect by Thomas Aquinas», μέ βάση κυρίως τὰ Σχόλιά του στοῦ *Liber de causis*, ἓνα μεσαιωνικὸ ἀραβικὸ ἔργο βασισμένο στήν *Θεολογικὴ Στοιχείωση* τοῦ Πρόκλου, ἀπὸ τὴν ὁποία δέχεται στοιχεῖα γιά τὴν ἐννοια τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τοῦ Θεοῦ, ὡς τῆς πρώτης αἰτίας, καί τῆς ἐνότητάς του ὡς αὐτοῦ πού εἶναι τὸ «ipsum esse subsistens»), Meister Eckhart (Bernard McGinn, «Mei-

8. Βλ. καί παρακάτω τὴν Ἀνακοίνωση τοῦ C. Fabro γιά τὶς ἐπιδράσεις τῆς *Θεολογικῆς Στοιχειώσεως* στή διδασκαλία τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη. Οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς στὸν Πρόκλο καί στοῦ κλασικοῦ ἔργο του προσφέρουν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπισημάνουμε τὴν ἀνάγκη τῆς συστηματικῆς μελέτης τῶν ἐπιδράσεων τοῦ Πρόκλου καί στοὺς Βυζαντινοὺς, στοὺς ὁποίους εἶναι φανερὴ ἡ μεγάλη ἐκτίμηση πρὸς τὸν Ἀθηναῖο Νεοπλατωνικό, ὅπως ἐπίσης εἶναι γνωστὲς καί ἀνάλογες ἀντιδράσεις στήν ἐπιρροή του. Καί ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτη εἶναι σημαντικό τὸ γεγονός, ὅτι ἡ νέα σειρά «Βυζαντινοὶ φιλόσοφοι» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὰ πλαίσια τοῦ CPhMA τῆς «Διεθνoῦς Ἀκαδημαϊκῆς Ἑνώσεως» παρουσιάζει σύντομα τὸν πρώτο τόμο της μέ τὴν κριτικὴ ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου τοῦ Νικολάου Μεθώνης (13ος αἰ.) *Ἀνάπτυξις Θεολογικῆς Στοιχειώσεως Πρόκλου Πλατωνικοῦ Φιλοσόφου*, πού ἀποτελεῖ κριτικὸ σχολιασμὸ τοῦ νεοπλατωνικοῦ ἔργου.

ster Eckhart on God as Absolute Unity»), Nikolaus Cusanus και Marsilio Ficino (Maurice de Candillac, «Neoplatonism and Christian Thought in the Fifteenth Century»), Andreas Camutius (Charles B. Schmitt, «Andreas Camutius on the Concord of Plato and Aristotle with Scripture»), κι ακόμη των Ἀριστοτελικῶν τῆς Ἀναγέννησης (Edward Mahoney, «Neoplatonism, the Greek Commentators and Renaissance Aristotelism»), με ιδιαίτερη ἀναφορὰ στὴ χρησιμοποίηση τοῦ Θεμιστίου καὶ τοῦ Σιμπλικίου ἀπὸ τοὺς N. Vernia καὶ A. Nifo στὴ διατύπωση τῆς ψυχολογίας τους καὶ στὴ διδασκαλία τους γιὰ τὴν ἱεραρχία τῶν ὄντων με ἀκραῖες βαθμίδες τὸν Θεὸ καὶ τὴν ὕλη). Δύο ἀκόμη Ἀνακοινώσεις παρουσίασαν νεοπλατωνικὲς ἐπιδράσεις σὲ πολὺ νεώτερους λογοτέχνες-δημιουργούς: Elisabeth Bieman, «Triads and Trinity in the Poetry of Robert Browning» καὶ Mary Carman Rose, «The Christian Platonism of C. S. Lewis, J. R. R. Tolkien and Charles Williams».

Τὸ πεδίο τῶν ἐννοιῶν, ποὺ ἀποτελέσαν στοιχεῖα ἀποδοχῆς σὲ ποικιλόμορφη κλίμακα ἀλλὰ καὶ μετασχηματισμοῦ ὅπως καὶ ἀπόρριψης καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές, εἶχαν θέμα τους τέσσερις Ἀνακοινώσεις. Ὁ Βέλγος ἀκαδημαϊκὸς μετὰ τὸ γνωστὸ εὐρύτατο συγγραφικὸ καὶ ἐκδοτικὸ ἔργο στὴν περιοχὴ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Λατινικῆς Μεσαιωνικῆς Φιλοσοφίας Gérard Verbeke («Some Later Neoplatonic Views on Divine Creation and the Eternity of the World») παρουσίασε τὴ σύγκρουση τῶν δύο πλευρῶν στὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας καὶ τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου: οἱ νεοπλατωνικὲς θέσεις, ποὺ πολεμήθηκαν ζωηρὰ στὸν 13ο αἰ., εἶχαν διαμορφωθεῖ στὴν Νεοπλατωνικὴ Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου ὁμως ὑπῆρξαν καὶ ἐσωτερικὲς διαφορὲς καὶ ἀνεκτικότερες τοποθετήσεις, π.χ. τοῦ χριστιανοῦ Φιλοπόνου, ποὺ πολέμησε τὴν ἰδέα τῆς αἰωνιότητος ὅχι με θεολογικὰ κριτήρια ἀλλὰ με φιλοσοφικὲς θέσεις τῆς ἀριστοτελικῆς κοσμολογίας, ἐνῶ ὁ κύριος ἀντίπαλός του, ὁ ἐθνικὸς Σιμπλίκιος δὲν ἀπορρίπτει τὸ συμβιβαστὸ τῆς ex nihilo δημιουργίας με τὴν αἰώνια ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου, μένοντας κι αὐτὸς σὲ καθαρὰ φιλοσοφικὴ προβληματικὴ καὶ ἀδιαφορώντας γιὰ τὶς θεολογικὲς ἐπιπτώσεις.

Ὁ Καθηγητὴς Henry Blumenthal, «John Philoponus and Stephanus of Alexandria: two Neoplatonic Christian Commentators on Aristotle?» κινήθηκε στὸν ἴδιο χῶρο. Με ἀφετηρία τὸν σχολιασμὸ τοῦ κρίσιμου βιβλίου Γ τοῦ *Περὶ ψυχῆς* ἔδειξε σὲ ποιά ἔκταση ὁ χριστιανικὸς προσανατολισμὸς τοὺς ἐπηρέασε τὴν κατανόηση τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ πῶς αὐτὸς ἐκφράσθηκε στὴ γλώσσα τῆς νεοπλατωνικῆς παράδοσης καὶ ὡς καθαρὰ νεοπλατωνικὴ ἐρμηνεία του.

Ἡ Ἀνακοίνωση τοῦ γράφοντος (Linos Benakis, «The Problem of General Concepts in Neoplatonism and Byzantine Thought») κάλυψε τὸ κρίσιμο — καὶ πολυσυζητημένο σ' ὅλο τὸ Δυτικὸ Μεσαίωνα — πρόβλημα τῶν γενικῶν ἐννοιῶν (universalia) ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν βυζαντινῶν φιλοσόφων καὶ τῆς δικῆς τους λύσης. Με βάση τὴν ἔρευνα, αὐὸ ἐπιχειρήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἀντιπροσωπευτικὰ κείμενά τους, ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ «μετριοπαθὴς ρεαλισμὸς» τῶν Βυζαντινῶν — τὰ καθόλου ἔχουν τριπλὸ τρόπο ὑπαρξῆς: *πρὸ τῶν πολλῶν* (στὸ Νοῦ τοῦ δημιουργοῦ), *ἐν τοῖς πολλοῖς* (ἀχώριστα ἀπὸ τὰ αἰσθητά), *ἐπὶ τοῖς πολλοῖς* (συλλήψεις τῆς διάνοιας με ἀφαίρεση χωρὶς νὰ εἶναι ἀπλὰ ὀνόματα στερημένα ἀπὸ κάθε ὄντοτητα) — ὀφείλει τὴ διαμόρφωσή του στὴ Νεοπλατωνικὴ Σχολὴ τῶν Σχολιαστῶν τοῦ Ἀριστο-

τέλους της Ἀλεξανδρείας τοῦ 5ου-6ου αἰ. (Ἀμμώνιος Ἑρμείου καὶ οἱ ἐθνικοὶ καὶ χριστιανοὶ μαθητὲς του: «ἐννοιολογικὸς ρεαλισμός»). Ἐνδιαφέρον προκάλεσε καὶ ἡ διαπίστωση ὅτι τὴν ἴδια λύση δέχθηκε ὁ Boethius καὶ παρέλαβαν οἱ Ἀραβες, ποὺ μετέφεραν ὡς ἓνα βαθμὸ τὸν προβληματισμὸ στὴ Δύση. Θέμα γιὰ διερεύνηση εἶναι ἡ ὑπαρξὴ ἀπευθείας δεσμῶν μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Δυτικῶν, ποὺ δέχθηκαν τὴ συμβιβαστικὴ λύση τῆς σύγχρονης παρουσίας τῶν *universalia: in deo - in rebus - in mente*.⁹

Σὲ συγγενικὸ χῶρο κινήθηκε ἡ Ἀνακοίνωση τοῦ Norris Clarke «The Problem of the Reality and Multiplicity of Divine Ideas in Christian Neoplatonism» (στὴ Λατινικὴ Δύση ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνο ὡς τὸν 14ο αἰ.), μὲ τὴν ὁποία ὑποστηρίχθηκε ὅτι στὴ διάσταση τῶν νεοπλατωνικῶν καὶ χριστιανικῶν θέσεων στὸ πρόβλημα τῶν ἰδεῶν τοῦ δημιουργοῦ βρίσκει μιὰ ἐνδιάμεση λύση ὁ Ἀκινάτης, διδάσκοντας ὅτι οἱ θεϊκὲς ἰδέες δὲν ἀντιστοιχοῦν στὴν πραγματικὴ ὑπαρξὴ τῶν δημιουργημάτων, ἀλλὰ κατέχουν τὴν «σκοπιμότητα» τῆς ὑπαρξέας τους. Ὁ θεῖος νοῦς τὶς συλλαμβάνει ὡς δυνατοὺς πεπερασμένους τρόπους συμμετοχῆς στὴ δική του ἄπειρη ἐνέργεια τοῦ «esse subsistens».

Ὁ τόμος κλείνει μὲ δύο σημαντικὰ κείμενα, ποὺ πλαίσιο ἀναφορᾶς τους ἔχουν μιὰ σύγχρονη κυρίως προβληματικὴ. Ὁ Καθηγητὴς John Findlay στὴν Ἀνακοίνωσή του «Why Christians should be Platonists» στήριξε τὶς ἀπόψεις του στὴ βασικὴ διαπίστωση, ὅτι καὶ τὰ δύο ρεύματα, ὁ Πλατωνισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς, ἀποβλέπουν σὲ μιὰ «θεωρία τοῦ ἀπόλυτου», στὸ ὁποῖο ἀποδίδει ἐπτὰ προσδιοριστικὰ χαρακτηριστικά. Ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ παρακολουθήσει κανεὶς τοὺς συλλογισμοὺς του γιὰ τὸ πῶς ἡ (νεο)-πλατωνικὴ ἔννοια τοῦ ἀπόλυτου θὰ μπορούσε νὰ εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς σημερινούς χριστιανούς, παρὰ τὸ ἀσυμβίβαστό της μὲ στοιχεῖα τῆς θεολογίας τους.

Ἡ Ἀνακοίνωση τοῦ κορυφαίου ἱστορικοῦ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ A. Hilary Armstrong «Negative Theology, Myth and Incarnation» εἶχε θετικότερη βάση, γιατί ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι ὁρισμένα στοιχεῖα τῆς νεοπλατωνικῆς σκέψης ἔχουν μόνιμη ἀξία γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν σὲ συνάρτηση μὲ τὴν σύγχρονη κρίση τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης. Σὲ ἓνα τέτοιο πλαίσιο ἡ «ἀποφατικὴ θεολογία» εἶναι χρήσιμη τόσο γιὰ τὴν (ἀντιδογματικὴ) γλωσσικὴ προσέγγιση τοῦ Θεοῦ ὅσο καὶ γιὰ τὴ συντήρηση τῆς ἀναγκαίας «ἀπόστασης», ποὺ μιὰ τέτοια γλώσσα συνεπάγεται. Χρήσιμη εἶναι ἀκόμη καὶ ἡ «μυθικὴ» (στὴν νεοπλατωνικὴ ἔννοια τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὴν γνωστικὰ ἀπροσπέλαστη θεότητα μέσω «εἰκονικῶν» καταστάσεων) ἐρμηνεία τῆς συστηματικῆς θεολογίας, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν ἔννοια τῆς Ἐνσάρκωσης στὸν Ψευδο-Διονύσιο, ποὺ τονίζει τὴν καθολικὴ κοσμικὴ ἐξοδὸ καὶ ἐπιστροφὴ τῆς θεότητας.

Σημειώνεται κι ἐδῶ ὅτι μιὰ τρίτη Ἀνακοίνωση μὲ συγγενικὸ θέμα καὶ κεντρικὸ ἐπίσης ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ σύγχρονη φιλοσοφικὸ-θεολογικὴ προβληματικὴ — Werner Beierwaltes, «Image and Counterimage? Reflexions on

9. Βλ. τώρα τὸ νεώτερο, πλουτισμένο μὲ τὰ κείμενα τῶν Βυζαντινῶν, ἄρθρο μου *Τὸ πρόβλημα τῶν γενικῶν ἐννοιῶν καὶ ὁ ἐννοιολογικὸς ρεαλισμὸς τῶν Βυζαντινῶν*, «Φιλοσοφία» 8-9 (1978-79), 311-340.

Neoplatonic Thought with Respect to its Place Today» — δημοσιεύεται στὸν τιμητικὸ τόμο Armstrong (βλ. παραπάνω).

Κλείνουμε τὴν παρουσίαση αὐτὴ μὲ τὴν ἀπλὴ καταχώριση τῶν τίτλων καὶ ἄλλων ἀκόμη νεώτατων ἐκδόσεων στὴν εὐρύτατη θεματικὴ τῆς συνάντησης τῆς χριστιανικῆς σκέψης μὲ τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση¹⁰:

W. R. Schoedel - R. L. Wilken (Eds), *Early Christian Literature and the Classical Intellectual Tradition. In honorem Robert Grant*, Paris, Beauchesne 1979, 205 σελ.

Cl. Zintzen (Hrsg.), *Der Mittelplatonismus*, Darmstadt, Wiss. Buchgesellschaft (Wege der Forschung 70) 1981, xxv + 544 σελ. (ὅπου τὸ κεφ. 3 «Platonismus und frühes Christentum» μὲ 4 μελέτες τῶν ἐτῶν 1952-1970. οἱ νεώτερες: J. C. M. van Winden, «Das Christentum und die Philosophie. Der Beginn des Dialogs zwischen dem Glauben und dem Verstand», μετάφραση ἀπὸ τὰ Γαλλικὰ καὶ ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὸν τιμητικὸ τόμο γιὰ τὸν J. Quasten *Kyriakon*, τόμ. 2 (1970), σελ. 205-213 - J. H. Waszink «Bemerkungen zum Einfluß des Platonismus im frühen Christentum» (1965).

H.-D. Blume - F. Mann (Hrsg.), *Platonismus und Christentum. Festschrift für Heinrich Dörrie*, Münster, Aschendorff («Jahrbuch f. Antike u. Christentum», Erg.-Bd 10, 1983, xvi + 328 σελ.

Ἐνδιαφέρον ὕλικὸ καὶ γιὰ τὴν παρούσα θεματικὴ ὑπάρχει τέλος καὶ στὸν τόμο:

H. J. Blumenthal - A. C. Lloyd (Eds), *Soul and Structure of Being in Late Neoplatonism. Syrianus, Proclus and Simplicius* (Colloquium Liverpool 15-16.4.1982), Liverpool, L.U.Press 1983, vii + 95 σελ.

Ἀθῆναι

Λίνος Μπενάκης

10. Χρήσιμη εἶναι ὅμως καὶ ἡ καταχώριση ἐδῶ τῶν πιὸ σημαντικῶν, κάπως παλαιότερων γενικῶν ἔργων, ποὺ ἔχουν δημοσιεύσει μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐγκυρότερους μελετητὲς τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος: E. Hoffmann, *Platonismus und christliche Philosophie* (1960) — W. Jaeger, *Early Christianity and Greek Paideia* (1961, γερμανικὴ μετάφραση 1963, ἐλληνικὴ 1966) — J. Daniélou, *Message évangélique et culture hellénistique* (1961, ἀγγλικὴ μετάφραση 1973) — J. Pépin, *Théologie cosmique et théologie des chrétiens* (1964) — A. D. Nock, *Early Christianity and its Hellenistic Background* (1964) — E. von Ivanka *Plato Christianus. Übernahme und Umgestaltung des Platonismus durch die Väter* (1964) — E. R. Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety* (1965) — O. Gigon, *Die Antike Kultur und das Christentum* (1966) — H. Chadwick, *Early Christian Thought and the Classical Tradition* (1966) — A. Wifstrand, *Die alte Kirche und die griechische Bildung* (1967, σουηδικὰ 1957, γαλλικὰ 1962) — Kl. Oehler, *Antike Philosophie und Byzantinisches Mittelalter. Aufsätze zur Geschichte des griechischen Denkens* (1969) — H. B. Timothy, *The Early Christian Apologists and Greek Philosophy* 1973) — St. Otto (Hrsg.), *Die Antike im Umbruch. Politisches Denken zwischen hellenistischer Tradition und christlicher Offenbarung bis zur Reichstheologie Justinians* (1974). Ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία καὶ γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ βλ. στὸ ἄρθρο μου Ἡ σπουδὴ τῆς Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας. Κριτικὴ ἐπισκόπηση 1949-1971, «Φιλοσοφία» 1 (1971), 390-433, ἰδιαίτ. 394-405. Ἐπίσης στὸ Συμπλήρωμα «Βιβλιογραφία 1949-1976», ποὺ συνέταξα γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐκδοσὴ τῆς Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας τοῦ Β. Ν. Τατάκη, Ἀθήνα 1977, 339 ἐπ., ὅπου καὶ οἱ ἐργασίες τοῦ καθηγ. Τατάκη καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, καθὼς καὶ ἡ παράγρ. «Μονογραφίες γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ προβληματικὴ στοὺς ἐπὶ μέρους Πατέρες» (114 τίτλοι).